

Architecture
and town planning
Quarterly

Kwartalnik architektury
i urbanistyki

Architecture
and town planning
Quarterly
Kwartalnik architektury
i urbanistyki

1-2/2018
tom 1 (2)
maja - lipiec
ISSN 1733-0944

Lubow Żwanko, Michał Pszczółkowski, *Aleksander Rzepiszewski, pionier wczesnego modernizmu w Charkowie (ok. 1909-1915)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2018, z. 1-2, s. 22-36

Lubow Żwanko, Michał Pszczółkowski, *Aleksander Rzepiszewski, pioneer of early modernism in Kharkiv (ca. 1909-1915)*, “Architecture and Town Planning Quarterly”, 2018, no. 1-2, pp. 22-44 [English version pp. 37-44]

DOI: 10.17388/WUT.2025.0002.ARCH

Aleksander Rzepiszewski. Pionier wczesnego modernizmu w Charkowie (ok. 1909-1915)

Lubow Zhvanko, prof. dr hab.
Wydział Naukowo-Badawczy
Państwowa Akademia Weterynarii
w Charkowie

Lubov Zhvanko, Prof.
Research Department, Kharkiv State
Zooveterinary Academy

Michał Pszczółkowski,
dr hab., prof. ASP w Gdańsku
Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

Michał Pszczółkowski, DSc
Prof. of Academy of Fine Arts in Gdańsk

Streszczenie

Tematem artykułu jest twórczość nieprzeciętnego architekta polskiego pochodzenia, Aleksandra Rzepiszewskiego, związanego przede wszystkim z Charkowem. Według projektów tego architekta w latach ok. 1909-1915 wybudowano w mieście dwadzieścia siedem obiektów różnego przeznaczenia. Dwadzieścia pięć z nich zachowało się do dziś, a siedemnastu nadano status zabytków architektury. Z postacią Rzepiszewskiego wiążą się innowacje w architekturze miasta, które dodały mu oryginalności i elegancji. Architekt zmodernizował charkowską przestrzeń, umiejętnie wdrażając wczesnomodernistyczne idee tworzenia komfortowych warunków życia i pracy. Jako pierwszy zastosował nowy sposób wewnętrznego urządzenia mieszkań poprzez możliwość wykorzystania przesuwanych ścianek. Rzepiszewski był także pierwszym projektantem w Charkowie, który zapoczątkował budowę „domów kompanijnych” z własnymi mieszkaniami, będących prototypem domów spółdzielczych. Charakterystyczny profil dachów, przekrywających projektowane przez niego kamienice, nadał historycznemu centrum Charkowa oryginalną sylwetkę, uzupełniając dominanty cerkiewnych wież.

Słowa kluczowe

Aleksander Rzepiszewski | Charków | wczesny modernizm | domy kompanijne

Tematem artykułu jest twórczość nieprzeciętnego architekta polskiego pochodzenia, Aleksandra Rzepiszewskiego (il. 1), związanego przede wszystkim z Charkowem. Według projektów tego architekta w latach ok. 1909-1915 wybudowano w mieście dwadzieścia siedem obiektów różnego przeznaczenia. Dwadzieścia pięć z nich zachowało się do dziś, a siedemnastu nadano status zabytków architektury. Badania twórczości tego architekta, pomimo jej znaczenia dla polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, nie znalazły dotąd odzwierciedlenia w polskiej literaturze przedmiotu. Postacią tą zajmowali się dotąd wyłącznie badacze ukraińscy i rosyjscy¹.

¹ V. Timofeenko, *Zastrojka Har'kova vo vtoroj polovine XIX – nachale XX veka*, „Materiały k Svodu

Aleksander Rzepiszewski urodził się 24 stycznia 1879 roku w mieście Izmail w guberni besarabskiej (ob. obwód odeski) jako syn Jana (Iwana) i Marii Rzepiszewskich. Ojciec Rzepiszewskiego służył w policji. W tym czasie w warstwie urzędniczej guberni besarabskiej, leżącej na skraju Imperium Rosyjskiego, pojawiło się wiele polskich nazwisk, teren ten stał się bowiem jednym z ośrodków emigracji Polaków podlegających w tym czasie represjom ze strony caratu. Takie represje spotkały też przodków Rzepiszewskiego, którzy walczyli w powstaniu listopadowym albo przynajmniej aktywnie je wspierali².

W 1882 roku rodzina Rzepiszewskich przeprowadziła się do Akermanu (obecnie Białogród nad Dniestrem). W rodzinie wychowywało się dziesięcioro dzieci, wszystkie otrzymały gruntowne wykształcenie. Dwaj starsi bracia Aleksandra, Wiktor (ur. 1871) i Michał (ur. 1877) studiowali na Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie, odpowiednio na kierunku przyrodniczym i matematycznym. Aleksander początkowo uczył się w sześcioklasowym gimnazjum akermańskim, natomiast dyplom pełnej edukacji otrzymał w gimnazjum odeskim. W tym czasie był zainteresowany malarstwem, ostatecznie jednak w 1898 roku, śladem starszego brata, podjął studia w zakresie nauk matematycznych na Wydziale Fizyczno-Matematycznym Uniwersytetu Noworosyjskiego.

W 1899 roku Rzepiszewski wyjechał do Petersburga, gdzie został studentem Instytutu Inżynierów Cywilnych. W 1903 roku, jako jeden z najzdolniejszych adeptów tej placówki, otrzymał dyplom i złoty medal. Absolwenci nagrodzeni takimi medalami mieli wówczas możliwość doskonalenia umiejętności w zachodniej Europie, tak więc w latach 1904-1906 Rzepiszewski szlifował swój talent w Szkole Sztuk Pięknych w Paryżu. W ciągu następnych dwóch lat młody architekt podróżował po Europie, wykonując liczne szkice zabytków Norymbergii, Wenecji, Paryża, Brukseli i innych miast. Ostatecznie osiadł w Petersburgu, gdzie ożenił się, a wkrótce doczekał dwóch córek – Natalii i Haliny³ (il. 2).

W tym czasie architekt wykonywał zamówienia o różnym charakterze, brał także udział w licznych konkursach architektonicznych. Pracował, jak pisał w liście do jednego z braci, po 18 godzin na dobę⁴. Intensywny wysiłek zaczął przynosić rezultaty: w ośmiu z dwunastu konkursów, w których wziął udział, otrzymał czołowe miejsca i nagrody. Siedem spośród prac konkursowych wykonał wspólnie z kolegą Instytutu Inżynierów Cywilnych, Nikołajem Wasiljewem – jednym z najważniejszych

1.

1. Aleksander Rzepiszewski; źródło: zbiory biblioteki Domu Architekta w Charkowie

1. Aleksander Rzepiszewski; source: collection of the library of the Architect's House in Kharkiv

Pamjatnikov Istorii i Kul'tury Narodov SSSR" 1984, s. 6-53; V. Jasievich, *Arhitektura Ukrainy na rubezhe XIX-XX vekov*, Kiev 1988, passim; V. Lisovskij, V. Isachenko, *Nikolaj Vasil'ev, Aleksej Bubyř*, Sankt-Peterburg 1999; A. Lejbfrejd, J. Poljakova, *Har'kov ot kreposti do stolicy*, Har'kov 2004; J. Poljakova, *Arhitektory Har'kova pol'skogo proisshozhdenija*, w: *Pol's'ka diaspora u Harkovi. Istorija ta suchasnist'*, red. eadem, Harkiv 2004, s. 111-124; J. Klykova, *Arhitekturnye ansambli Har'kova, sformirovannye pri uchastii A. I. Rzhapishevskogo, „Slobozhans'ke Kul'turne Nadbannja”* 2009, s. 95-102; L. Sokoljuk, *Arhitekturnyj dekor doby modernu v Harkovi*, „Ukraïns'ke Mistectvoznavstvo” 2014, s. 149-158; H. Korovkina, *Tvorchist' arhitektoriv pol's'kogo pohodzhennja v epohu modernu v Harkovi*, w: *Ukrajins'ko-pol's'ki arhitekturni viziji. Pogljad kriz' chasy ta epochy*, red. V. Babajev i in., Harkiv 2016, s. 22-28.

² O. Perminov, *Arhitektor Rzhapishevskij*, <https://old-akerman.livejournal.com/10731.html>, dostęp: 18.05.2018.

³ D. Sarab'janov, *Stil' modern. Istoki, Istorija, Problemy*, Moskva 1989, za: H. Korovkina, op. cit., s. 23.

⁴ O. Perminov, op. cit.

2. Aleksander Rzepiszewski z żoną i dwiema córkami;
źródło: zbiory biblioteki Domu Architekta w Charkowie

2. Aleksander Rzepiszewski with his wife and two
daughters; source: collection of the library of the
Architect's House in Kharkiv

2.

twórców doby wczesnego modernizmu w Rosji⁵. W tym okresie Rzepiszewski interesował się nurtem narodowego neoromantyzmu, szczególnie zwracając uwagę na surowe, romanizujące formy, stosowane w Skandynawii, Finlandii i krajach bałtyckich. W takiej konwencji powstał m.in. niezrealizowany projekt konkursowy hal targowych Towarzystwa Ubezpieczeniowego Północnego w Moskwie (il. 3)⁶.

Szczególnie płodnym czasem dla architekta był 1909 rok, kiedy powstały cztery projekty, wśród nich jeden przeznaczony dla Charkowa: Bank Kupiecki i hotel Astoria. Realizacja tej inwestycji i związana z nią potrzeba nadzoru autorskiego stały się przyczyną decyzji architekta o przeprowadzce do tego miasta w 1910 roku⁷. Pod względem liczby mieszkańców Charków był w tym czasie trzecim miastem na ziemiach ukraińskich (po Kijowie i Odessie), a ósmym w całym Imperium Rosyjskim. Intensywnie rozwijająca się na przełomie XIX i XX wieku zabudowa miasta wpisywała się w historycznie ukształtowaną, radialną sieć ulic z rejonem centralnym – tzw. Górką Uniwersytecką z magistratem, soborem Pokrowskim i uniwersytetem. W końcu XIX wieku, w związku z budową kolei (1869) i lokalizacją w mieście znacznej liczby zakładów przemysłowych, banków oraz instytucji szkolnych, liczba mieszkańców zaczęła szybko wzrastać: w 1901 roku wyniosła 160 tysięcy, w 1910 roku natomiast przekroczyła 230 tysięcy. Jednocześnie zwiększała się powierzchnia miasta, w 1914 roku osiągając około 10 tysięcy hektarów⁸.

Bank Kupiecki i hotel Astoria był największą i najbardziej reprezentacyjną realizacją architekta, zaprojektowaną przy współpracy z Wasiljewem i zarazem pierwszym na gruncie charkowskim „drapaczem chmur”. Budowa, prowadzona

⁵ Nikołaj Nikołajewicz Wasiljew samodzielnie oraz we współpracy z innymi zaprojektował szereg obiektów secesyjnych i wczesnomodernistycznych, zwłaszcza w Petersburgu (m.in. meczet i liczne obiekty mieszkaniowe), ponadto teatr niemiecki w Tallinie i Instytut Geograficzny w Belgradzie. W 1918 roku wyemigrował do USA, w późniejszych latach pełnił funkcję architekta miejskiego w Nowym Jorku; V. Lisovskij, R. Gasho, *Nikołaj Vasil'ev. Ot moderna k modernizmu*, Sankt-Peterburg 2011, passim.

⁶ O Lejbfrejd, Graždanskij inzhener A. I. Rzhapishevskij (album fotograficzny, niepublikowany), Harkiv 1987; zbiory biblioteki Domu Architekta w Charkowie.

⁷ J. Poljakova, op. cit., s. 138.

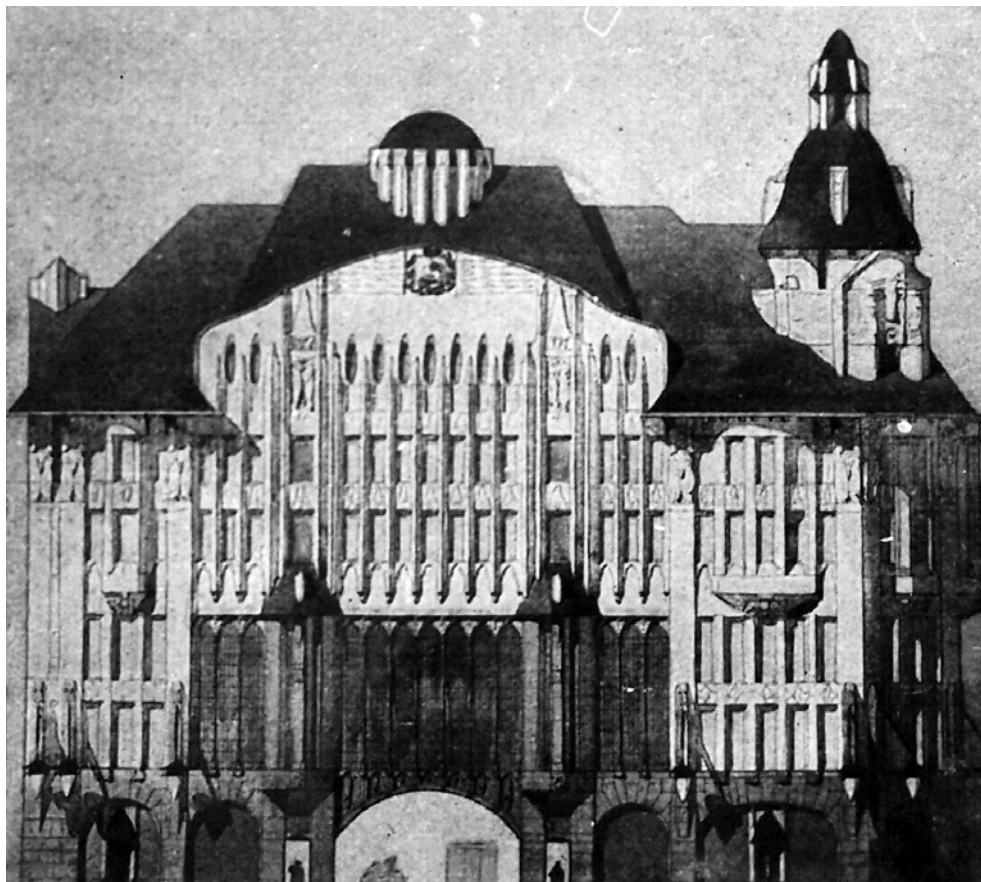
⁸ J. Klykova, op. cit., s. 95.

w latach 1910-1913, była efektem krajowego konkursu architektonicznego, zorganizowanego na wniosek charkowskich kupców przez Cesarskie Towarzystwo Architektów w Petersburgu. Rzepiszewski i Wasiljew zdobyli drugą premię w konkursie, jednak to właśnie ich koncepcja została wybrana przez zleceniodawców do realizacji⁹.

Sześciokondygnacyjny gmach został zlokalizowany przy obecnym placu Sobornym, w centralnej części miasta (il. 4). Projekt był nowatorski pod względem konstrukcyjnym: po raz pierwszy na gruncie charkowskim zastosowano tu konstrukcję nośną w postaci żelbetowego szkieletu słupowo-belkowego, który pozwolił na elastyczne rozwiązanie planu. Gmach został pomyślany jako złożony kompleks funkcjonalny, w którym na parterze znajdowały się sklepy i poczta, na pierwszym i drugim piętrze – biura banku i muzeum, powyżej zaś pokoje hotelowe Astorii. Poszczególne kondygnacje połączono paradową, trójbiegową klatką schodową¹⁰.

Architektura gmachu świadczy o poszukiwaniu nowych dróg i możliwości, związanych z nowym, niestosowanym dotąd na gruncie charkowskim typem zabudowy. Malowniczą, a jednocześnie monumentalną sylwetkę podkreślono narożną wieżą, zwieńczoną kopulastym dachem. Swobodnie, chociaż symetrycznie

3.

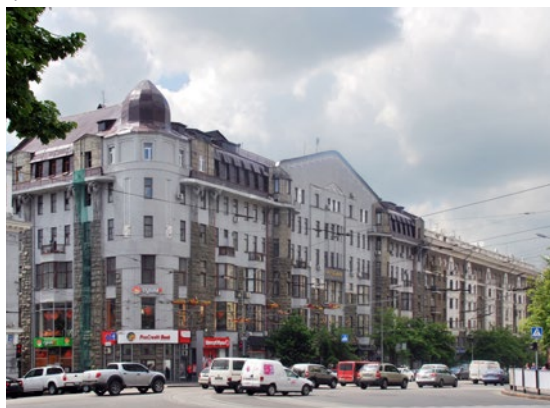
3. Hale targowe Towarzystwa Ubezpieczeniowego Północnego w Moskwie – projekt konkursowy (niezrealizowany); źródło: zbiory biblioteki Domu Architekta w Charkowie

3. Bazaars of the North Insurance Company in Moscow – a competition design (unrealized); collection of the library of the Architect's House in Kharkiv

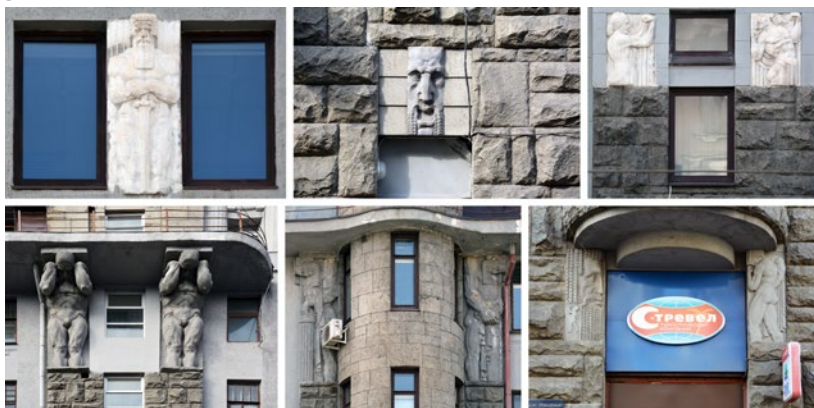
⁹ Projekty konkursowe opublikowano w prestiżowym czasopiśmie architektonicznym „Zodchij”; „Zodchij” 1909, nr 38, s. 43-44.

¹⁰ J. Poljakova, op. cit., s. 140.

4.

5.

6.

4. Bank Kupiecki i hotel Astoria w Charkowie;
fot. Michał Pszczółkowski

4. Merchant Bank and Astoria Hotel;
photo by Michał Pszczółkowski

5. Bank Kupiecki i hotel Astoria w Charkowie – detale;
fot. Michał Pszczółkowski

5. Merchant Bank and Astoria Hotel – details;
photo by Michał Pszczółkowski

6. Manufaktura tkacka Iwana Bakakina w Charkowie;
fot. Lubov Zhvanko

6. Weaving workshop of Ivan Bakakin in Kharkiv; photo
by Lubov Zhvanko

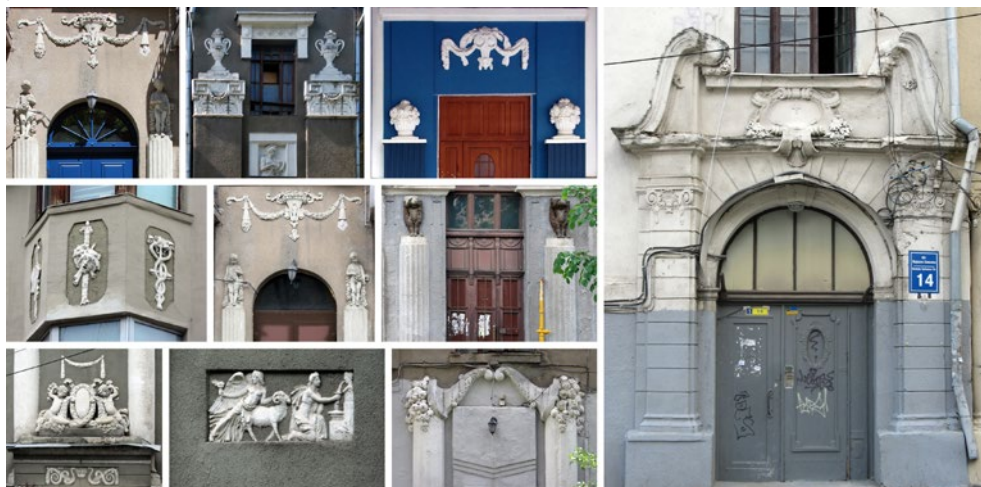
zacomponowane elewacje, nietypowy rytm półokrągłych wykuszy różnej wysokości, ograniczony skośnymi liniami ogromnego frontonu, wyrazisty profil mansardowego dachu, wreszcie kamienna rustyka, pokrywająca w nieregularnym układzie znaczną powierzchnię elewacji, pozwalają na włączenie tej realizacji w nurt architektury północnego neoromantyzmu¹¹. Artystyczną wyrazistość budowli podkreślają kuszownie wykonane maski nad drzwiami, potężne atlanty i inne figury, w nieregularny sposób rozmieszczone na elewacjach (il. 5). Elementy te, zwłaszcza rzeźbiarskie, archaizująco-secesyjne figury, wykonane przez pracownię rzeźbiarską „Kozłów i Dietrich”, kojarzą się z twórczością fińskiego architekta Eliela Saarinen. W architekturze budynku efektownie połączono nowoczesność konstrukcji ze świadomą stylizacją rzeźbiarskich detali w duchu archaizującym, funkcjonalność elementów architektonicznych z wyrafinowaniem ich formy, wreszcie tektoniczną strukturę elewacji z dekoracyjnością detalu rzeźbiarskiego. Gmach do dziś jest jedną z najbardziej charakterystycznych wizytówek Charkowa.

W podobnym duchu utrzymany jest inny projekt architekta z tego okresu – surowy, monumentalny gmach manufaktury tkackiej Iwana Bakakina w Charkowie z 1910 roku przy obecnej ul. Bożonarodzeniowej 19 (il. 6), podobnie jak w przypadku Banku Kupieckiego zrealizowany przy współpracy z Wasiljewem. Ze względu na mniej reprezentacyjną funkcję projekt rozwiązano skromniej, jednak i tu zastosowano podobny repertuar form – elewacje częściowo licowane kamienną rustyką, dach mansardowy oraz stylizowany w duchu archaizująco-secesyjnym detal rzeźbiarski. Kompozycję bryły wzbogaca ryzalit, umieszczony w skrajnej osi, z przejazdem i wykuszem obejmującym dwie kondygnacje. Gmach pełni obecnie funkcję siedziby Charkowskiego Instytutu Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa.

Najbardziej płodnym okresem w twórczości Rzepiszewskiego były lata 1911-1915, kiedy powstało kilkanaście projektów budynków mieszkalnych, w większości kamienic czynszowych. Apogeum nastąpiło w 1914 roku, gdy architekt zrealizował dziewięć projektów – najwięcej ze wszystkich ówczesnych charkowskich projektantów. Rzepiszewski w tym czasie zmienił stylistykę, formy projektowanych przez niego budynków ulegały postępującemu uproszczeniu

¹¹ Na temat narodowego neoromantyzmu, zwanego też „północną moderną”, w odniesieniu do ziem Imperium Rosyjskiego por. m.in.: V. Kirillov, *Arhitektura severnogo moderna*, Moskva 2011; V. Lisovskij, *Severnyj modern. Nacional'no-romanticheskoe napravlenie v arhitekture stran Baltijskogo morja na rubezhe XIX i XX vekov*, Sankt-Peterburg 2016.

7.

7. Detale rzeźbiarskie na elewacjach domów czynszowych; fot. Michał Pszczółkowski

7. Sculpture details on facades of tenement houses; photo by Michał Pszczółkowski

oraz ograniczeniu wątków neoromantycznych. Asymetryczne najczęściej bryły o malowniczych kompozycjach elewacji uzupełniał dyskretnym detałem, łączącym cechy klasycyzujące i secesyjne. Do charakterystycznych elementów, stosowanych przez architekta, należały wieloboczne wykusze, loggie, uproszczone lizeny ze stylizowanymi kapitelami, różnorodne wykroje okien. Rzepiszewski przywiązywał dużą wagę do dekoracji, wykonywanych w tynku. Były wśród nich motywy secesyjne (roślinne), ale najczęściej antyczne: girlandy, rogi obfitości, różgi liktorskie, laski Eskupala, centaury, sławy, wazy, medaliony, antykizujące sceny zbiorowe, postaci i maski (il. 7). Elementy te rozmieszczał na elewacjach w sposób swobodny i pozbawiony akademickiej sztywności. Podobne detale były także wykorzystywane w dekoracji wnętrz. Silnie przetworzone i uproszczone motywy były przejawem szerszych przemian w architekturze tego czasu, widocznych w skali ogólnoeuropejskiej.

Wśród właścicieli mieszkań w kamienicach projektowanych przez Rzepiszewskiego byli lekarze, artyści, przedstawiciele wolnych zawodów, handlowcy, oczekujący kwater w obiektach wybudowanych zgodnie z nowymi tendencjami, o wysokiej jakości, wyposażonych w sprowadzane z zagranicy windy, systemy wentylacji itp. Do najbardziej okazałych realizacji tego okresu należy kamienica przy obecnej ul. Rymarskiej 19 (1912, il. 8), jedna z pierwszych realizacji na gruncie charkowskim, wybudowana na zasadach spółdzielczych: był to tzw. dom kompanijny, budowany na koszt przyszłych właścicieli mieszkań, zgodnie z ich wymaganiami, a także preferencjami estetycznymi¹².

Budynek założono na planie litery C, z dwoma symetrycznymi korpusami i przednim dziedzińcem, na wzór popularnych w tym czasie założeń petersburskich¹³. Taka dyspozycja ułatwiała wentylację i oświetlenie mieszkań,

¹² Ibidem, s. 141.

¹³ Do najbardziej znanych założeń tego typu na gruncie charkowskim należy tzw. Dom Salamandra przy obecnej ul. Sumskiej 17 – kamienica czynszowa towarzystwa ubezpieczeniowego „Salamandra” z lat 1914–1915, rozwiązana w stylistyce klasycyzującej przez petersburskiego architekta Nikołaja Wieriołkina, wybitnego przedstawiciela nurtu neoklasycystycznego. Warto dodać, że architekt ten był m.in. autorem kamienicy dochodowej towarzystwa „Salamandra” w Petersburgu, projektowanej wspólnie z polskim architektem, Marianem Peretiatkowiczem; *Arhitektury-stroiteli Sankt-Peterburga serediny XIX-nachala XX veka*, red. B. Kirikov, Sankt-Peterburg 1996, passim.

8.

8. Kamienica przy ul. Rymarskiej 19 w Charkowie;
fot. Michał Pszczółkowski

8. Tenement house at Rymarska St. 19 in Kharkiv;
photo by Michał Pszczółkowski

9. Kamienica „kompanijna” przy ul. Rymarskiej 6;
fot. Michał Pszczółkowski

9. Cooperative house at Rymarska St. 6;
photo by Michał Pszczółkowski

10. Kamienica „kompanijna” przy ul. Czigrina 8;
fot. Michał Pszczółkowski

10. Cooperative house at Chigirina St. 8;
photo by Michał Pszczółkowski

11. Kamienica „kompanijna” przy ul. Czajkowskiej 8 –
fragment fasady; fot. Michał Pszczółkowski

11. Cooperative house at Chaikowska St. 8 – fragment of
a façade; photo by Michał Pszczółkowski

w odróżnieniu od czworobocznych kamienic z podwórkami-studniami. Fasady obu korpusów rozwiązano w sposób zbliżony, choć nie identyczny. Obie mają asymetryczną kompozycję, podkreśloną m.in. wielobocznymi wykuszami, przesuniętymi ku dziedzińcowi, a także namiotowymi dachami ze sterczynami, które akcentują wewnętrzne narożniki obu brył. W kamienicy zamieszkali przede wszystkim lekarze, o czym do dziś informuje dekoracja elewacji – są to postaci z mitologii greckiej, związane z medycyną. Na drugim piętrze mieściła się także pracownia i biuro architektoniczne Rzepiszewskiego, a na trzecim, w mansardzie – mieszkanie ze studium artystycznym. W pracowni architekta znajdowali zatrudnienie technicy zarówno ukraińskiego, jak i polskiego pochodzenia (Tenne, Janowicki, Trocenko); dekoracyjne elementy, umieszczane w elewacjach, były najczęściej wykonywane przez rzeźbiarza Peszyńskiego¹⁴.

Inne, realizowane w tym czasie kamienice charakteryzują się podobnymi cechami formy, nie ma tu jednak mowy o powtarzalności – architekt każdorazowo uzyskiwał oryginalny efekt. Można tu wymienić kamienice „kompanijne”

przy ul. Rymarskiej 6 (1911, il. 9), Czigrina 8 (1914, il. 10), Czajkowskiej 8 (1914, il. 11) i Czajkowskiej 17 (1914, il. 12) oraz jedną z największych kubaturowo realizacji – kamienicę przy ul. Wjazd Puszcziński 6 (1914-1915, il. 13). Wszystkie te obiekty powstały w ramach działalności Puszczińskiego Towarzystwa Budowy Domów z Własnymi Mieszkaniem; organizacja ta została założona przez architekta w 1914 roku w celu usprawnienia realizacji idei domów kompanijnych¹⁵. Zdecydowana większość tych obiektów nosi wyraźne cechy architektury wczesnomodernistycznego neoromantyzmu w duchu „północnej moderny”. Niekiedy na pierwszy plan wysuwały się cechy klasycyzujące, jak w kamienicy kupca Mołdawskiego przy ul. Darwina 15 (1912, il. 14) – o symetrycznej fasadzie, flankowanej dwoma wielobocznymi wykuszami, z osią podkreśloną trójkątnym frontonem. W podobny sposób zostały rozwiązane kamienice przy ul. Sadowej 6a (1913, il. 15) i Jarosława Mądrego 33 (1913, il. 16), a także przy ul. Puszczińskiej 3 (1913-1914, il. 17). Ta ostatnia zbliżona jest pod względem kompozycji elewacji do kamienicy przy ul. Rymarskiej 19. Wyróżniającą się realizacją jest kamienica przy ul. Wjazd Puszcziński 3 (1913, il. 18), z centralnym, wąskim, trójkątnie zamkniętym ryzalitem i bocznymi wykuszami. Inny przykład to dość skromna, parterowa przebudowa domu mieszkalnego przy ul. Moskaliwskiej 20, zrealizowana w 1913 roku na zlecenie kupca Ławrowa. Elewacje opięto kaneluowanymi lizenami, część środkową podkreślając półokrągłym frontonem z motywem maski, ujętej girlandą (taki sam motyw znalazł się powyżej przejazdu, umieszczonego w bocznej części budynku). W innych z kolei dominują cechy wczesnomodernistyczne – tu należy wymienić

¹⁴ J. Poljakova, op. cit., s. 140.

¹⁵ Ibidem, s. 142.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

zespół administracyjno-magazynowy na rogu ulic Kocarskiej i Jarosławskiej (1912, il. 19), wyróżniający się szerokim zakresem przeszkleń i ograniczeniem dekoracji rzeźbiarskiej.

Najważniejszą realizacją nurtu wczesnomodernistycznego była niewątpliwie bardzo odważna pod względem konstrukcyjnym manufaktura Mindowskiego przy ul. Bożonarodzeniowej 6 (1912-1914, il. 20). Elewacje tego trzykondygnacyjnego gmachu są niemal w całości przeszklone, co było możliwe dzięki zastosowaniu konstrukcji żelbetowej. Narożnikowi nadano kształt baszty, przekrytej dachem kopulastym, elewacje rozczłonkowano natomiast pionową artykulacją w postaci surowych lizen o uskokowych profilach – być może pod wpływem oczekiwań inwestora.

Nieco inaczej rozwiązywane były mniejsze, jedno- i dwupiętrowe obiekty mieszkaniowe. Należą do nich dwa obiekty z późnego okresu, w tym dom mieszkalny przy ul. Darwina 29 (1913, il. 21), zaprojektowany dla znanego reżysera i aktora, Nikołaja Sinielnikowa, twórcy jednego z najlepszych teatrów rosyjskich. Budynek ten jest niekiedy określany jako nawiązanie do europejskiej architektury mieszkalnej doby gotyckiej¹⁶ – obiekt nie posiada wprawdzie dosłownych cech gotyckich, analogie do średniowiecza wywołują zapewne zastosowane elementy drewniane, bardzo zresztą interesujące, kojarzące się z konstrukcją faszynową. Wąsko profilowane elementy drewniane tworzą udany kontrast z gładkimi elewacjami. W podobny, choć bardziej okazały sposób, rozwiązany został projekt domu dochodowego przy ul. Marszałka Bażanowa 14 (1913-1914, il. 22), należącego do niemiecko-francuskiego przedsiębiorstwa Helfferich-Sade, jednego z największych w tym czasie producentów maszyn rolniczych. Pozorna „gotyckość” tych obiektów to w istocie romantyczna interpretacja architektury obronnej czy też zamkowej – była to dość powszechna tendencja w architekturze „północnej moderny”, widoczna w realizacjach Petersburga, Rygi i innych miast.

W ostatnim etapie twórczości okresu charkowskiego architekt korzystał z rozpowszechnionej w drugiej dekadzie XX wieku stylistyki neoklasycystycznej jako schyłkowej fazy wczesnego modernizmu. Świadczą o tym takie realizacje, jak budynek mieszkalny przy ul. Mironosyckiej 21 (1915), z portykiem wejściowym wspartym na kolumnach jońskich, dom kupca Mołdawskiego przy ul. Darwina 4 (1915, il. 23), a zwłaszcza okazały gmach szpitala Czerwonego Krzyża przy ul. Feuerbacha 13/5, z elewacjami artykułowanymi jońskimi pilastrami w wielkim porządku i narożnikiem wzmocnionym rotundą z artykulacją półkolumnową (il. 24). Strefę parteru podkreśla boniowanie, na elewacjach wprowadzono motywy girland i płycin z antykizującą dekoracją rzeźbiarską.

Realizacje Rzepiszewskiego z okresu charkowskiego są bardzo indywidualne i trudno je pomylić z projektami innych współczesnych mu architektów tego miasta. Szczególnie charakterystyczne były okna, w których oprawach pojawiały się często rzeźbione elementy drewniane. Wysokiej jakości estetyką i późnosecesyjną formą odznaczały się balustrady balkonowe, a także spiczaste, oryginalne w formie dachy, kojarzące się z gotykiem. Ciekawym elementem stylistyki Rzepiszewskiego

12. Kamienica „kompanijna” przy ul. Czajkowskiej 17; fot. Michał Pszczółkowski

12. Cooperative house at Chaikovska St. 17; photo by Michał Pszczółkowski

13. Kamienica „kompanijna” przy ul. przy ul. Wjazd Puszkirski 6; fot. Michał Pszczółkowski

13. Cooperative house at Pushkinskiy Vyizd St. 6; photo by Michał Pszczółkowski

14. Kamienica kupca Mołdawskiego przy ul. Darwina 15; fot. Michał Pszczółkowski

14. Merchant Moldavski's tenement house at Darvina St. 15; photo by Michał Pszczółkowski

15. Kamienica przy ul. Sadowej 6a – fragment fasady; fot. Lubow Żwanko

15. Tenement house at Sadova St. 6a – fragment of a façade; photo by Lubov Zhvanko

16. Kamienica przy ul. Jarosława Mądrego 33; fot. Michał Pszczółkowski

16. Tenement house at Yaroslava Mudrogo St. 33; photo by Michał Pszczółkowski

17. Kamienica przy ul. Puszkirskiej 3; fot. Michał Pszczółkowski

17. Tenement house at Pushkinska St. 3; photo by Michał Pszczółkowski

¹⁶ Ibidem, s. 140.

18. Kamienica przy ul. Wjazd Puszczyński 3;
fot. Michał Pszczółkowski

18. Cooperative house at 3 Pushkinskiy Vyizd St.;
photo by Michał Pszczółkowski

19. Zespół administracyjno-magazynowy
na rogu ulic Kocarskiej i Jarosławskiej;
fot. Lubov Zhvanko

19. Administrative and warehouse complex
at the corner of Kotsarska and Yaroslavska street;
photo by Lubov Zhvanko

były także rozwiązania wewnątrz, reprezentacyjnych klatek schodowych, jak również wyposażenia budynków w dębowe parkiety, wysokiej jakości płytki ceramiczne z fabryki barona E. Bergenheima czy też windy niemieckiej firmy Unruh & Liebig. Obiekty te w zdecydowanej większości są zachowane do dziś, a ich pierwotna forma jest czytelna, pomimo częstych, niekorzystnych pod względem estetycznym przekształceń – plastikowych stolarek okiennych, gęszczy klimatyzatorów i powszechnych w krajach Europy Wschodniej przeszklonych zabudów balkonów i loggii. Wyjątkiem jest manufaktura Mindowskiego, znajdująca się obecnie w stanie daleko posuniętej dewastacji.

Wybuch I wojny światowej nie przyniósł istotnych zmian w karierze architekta. Charków, położony na tyłach światowego konfliktu, sprawiał wrażenie względnej oazy spokoju, nawet przy uwzględnieniu tysięcy uchodźców, jeńców, przepelnionych szpitali wojskowych i informacji prasowych z frontu. Zasadnicze zmiany przyniósł natomiast 1917 rok i rewolucja lutowa w Rosji. Wiosną 1917 roku Charków wszedł w skład Ukraińskiej Republiki Ludowej, rok później wszedł natomiast w skład tzw. Hetmanatu (państwa ukraińskiego hetmana Pawła Skotopatskiego). Właśnie w czasach Hetmanatu wielkie miasta ukraińskie stały się mekką dla różnych grup społeczeństwa rosyjskiego. Wśród nich dominowali działacze rosyjskich kół społecznych, przedstawiciele elit naukowych i twórczych oraz kadra oficerska, próbujący w ten sposób ratować się od prześladowań i represji ze strony nowych władz Rosji.

W końcu 1918 roku władzę w Ukrainie objął Dyrektoriat. Kraj wszedł w orbitę wpływów reżimu bolszewickiego, czego rezultatem była bezpośrednia interwencja zbrojna i terror sowiecki. W styczniu 1919 roku Charków został stolicą marionetkowej, ukraińskiej republiki ludowej. Bolszewicy zorganizowali w mieście obozy koncentracyjne, w których uśmiercono ponad 3 tysiące osób.

Aleksander Rzepiszewski ze swoim majątkiem – dwoma mieszkaniami,

20.

21.

pracownią projektową i jej wyposażeniem, pochodzeniem, wykształceniem, a nawet zewnętrznym wyglądem doskonale wpisywał się w obraz klasowego wroga, kwalifikującego się do likwidacji. Architekt podjął w tej sytuacji decyzję o ratowaniu rodziny i emigracji przez Krym na Zachód. Tylko przez ten teren, przy wykorzystaniu różnych możliwości i kontaktów, można było przedostać się do Europy lub Ameryki. W 1920 roku na taki krok zdecydował się dawny partner Rzepiszewskiego Wasiljew, emigrując najpierw do Belgradu, a w 1923 roku do Nowego Jorku.

Po przybyciu na Krym Rzepiszewski zamierzał uregulować niezbędne formalności wyjazdowe i przygotować się do podróży. Los jednak chciał, że poznał kobietę – moskwiankę. Przypadkowa znajomość okazała się brzemienna w skutkach: architekt podjął nieoczekiwaną decyzję o porzuceniu rodziny i wyjeździe z nową partnerką do stolicy państwa bolszewickiego¹⁷.

W Moskwie Rzepiszewski znalazł zatrudnienie na stanowisku głównego architekta „Mosdrewu”, w kolejnych latach projektował obiekty o różnej funkcji, m.in. sanatorium w miejscowości Kratowo pod Moskwą i pensjonat „Dołossy” w górach nad Jałtą¹⁸. W okresie 1926-1928 wybudował trzy budynki w centrum Moskwy, na Sadowym Kole. W tym czasie domy spółdzielcze przedstawicieli nowych elit powstawały według indywidualnych projektów, charakteryzując się małą powierzchnią i oryginalnością układu mieszkań. Ponadto w latach dwudziestych narodziła się nowa architektoniczna filozofia – konstruktywizm. Projekty Rzepiszewskiego z tego okresu noszą już znamiona tego nowego nurtu. Jeden z takich budynków, zrealizowany przy Furmanowym Zaułku 15, został uwzględniony w tzw. Czerwonej księdze miasta Moskwy – opracowanym w 2009 roku dokumencie, obejmującym ponad 200 zagrożonych zniszczeniem, wartościowych obiektów modernistycznych. Bryła i elewacje budynku zostały wykonane już zgodnie z zaleceniami konstruktywizmu, we wnętrzu natomiast pojawiają się jeszcze elementy dekoracyjne. W 1927 roku według projektu Rzepiszewskiego

20. Manufaktura Mindowskiego przy ul. Bożonarodzeniowej 6; fot. Lubow Żwanko
20. Mindovsk's workshop at Rizdviana St. 6; photo by Lubov Zhvanko

21. Dom mieszkalny Nikołaja Sinielnikowa przy ul. Darwina 29; fot. Michał Pszczółkowski
21. Nikolay Sinelnikov's house at Darvina St. 29; photo by Michał Pszczółkowski

¹⁷ O. Perminov, op. cit.

¹⁸ O. Lejbfrejd, op. cit.

22.

23.

24.

22. Dom dochodowy przedsiębiorstwa Helfferich-Sade przy ul. Marszałka Bażanowa 14; fot. Michał Pszczółkowski

22. Profitable house of the Helfferich-Sade enterprise at Marshala Bazhanova St. 14; photo by Michał Pszczółkowski

23. Dom kupca Moldawskiego przy ul. Darwina 4; fot. Michał Pszczółkowski

23. Merchant Moldavski's tenement house at Darvina St. 4; photo by Michał Pszczółkowski

25.

wykonano jeszcze jeden konstruktywistyczny obiekt przy ul. Makarenki 8 (il. 25) z mieszkaniami o różnych wielkościach – od dwu- do sześciopokojowych. Jako ciekawostkę można podać, że nie było w nim mieszkania nr 13, zamiast niego był natomiast numer 12a¹⁹.

W połowie lat trzydziestych – latach wielkiej fali terroru stalinowskiego – mieszkańcy wielkich, jasnych, zbudowanych za własne środki mieszkań byli represjonowani, rozstrzeliwani, a mieszkania prywatne zamieniano na mieszkania komunalne dla nowych gospodarzy. Nie lepszy los spotkał i architekta tych budynków. W 1930 roku Rzepiszewski jako wróg klasowy ze względu zarówno na swoje klasowe, jak i polskie pochodzenie, przebywał przez pół roku w jednej z więziennych cel NKWD. Krótco po wyjściu na wolność zmarł na udar mózgu. Pochowany został w Moskwie, jednak dokładna lokalizacja grobu pozostaje do dziś nieznana²⁰.

¹⁹ D. Oparin, *Dom kooperativa Osnova*, http://bg.ru/city/dom_kooperativa_osnova-18611/, dostęp: 18.05.2018.

²⁰ O. Perminov, op. cit.

W bogatej twórczości Rzepiszewskiego można dostrzec interesującą ewolucję, będącą odzwierciedleniem zjawisk w architekturze pierwszej połowy XX wieku. Niewątpliwie najlepsze dzieła Rzepiszewskiego powstały w okresie charkowskim. Ostatni budynek tego okresu wzniesiono w 1915 roku, kiedy architekt miał 36 lat. W tym czasie Rzepiszewski prowadził także aktywną działalność społeczną: brał udział w wystawach Towarzystwa Architektów Charkowskich (np. na wystawie w 1916 roku były prezentowane jego prace, m.in. projekt klatki schodowej dla Domu Polskiego, a także liczne szkice zabytków, wykonywanych podczas podróży po Europie²¹), był członkiem Charkowskiego Klubu Literacko-Artystycznego, a w 1918 roku, w okresie Hetmanatu, był delegatem z Charkowa na Wszechukraińskim Zjeździe Artystów²². Pełnił też funkcję architekta miejskiego. O renomie Rzepiszewskiego jako projektanta w tym czasie świadczy fakt powierzenia mu projektów przez charkowskich przedsiębiorców i ludzi kultury.

Z postacią Rzepiszewskiego wiąże się innowacje w architekturze Charkowa, które dodały miastu oryginalności i elegancji. Architekt wprowadził w jego przestrzeń wiele wybitnych obiektów, umiejętnie wdrażając wczesnomodernistyczne idee tworzenia komfortowych warunków życia i pracy. Jako pierwszy zastosował nowy sposób wewnętrznego urządzenia mieszkań poprzez możliwość wykorzystania przesuwanych ścianek. Charakterystyczny profil dachów, przekrywających projektowane przez niego kamienice, nadał historycznemu centrum Charkowa oryginalną sylwetkę, uzupełniając dominanty cerkiewnych wież. „Okna Rzepiszewskiego”, „dachy Rzepiszewskiego”, „iglice Rzepiszewskiego”, „wieżowce Rzepiszewskiego” to terminy używane dziś w lokalnym środowisku architektonicznym, oznaczające umiejętność wpisania w pejzaż śródmiejski realizacji nowych i nowatorskich pod względem sposobu budowy i rozwiązania wnętrza, jak również pod względem wykorzystanych materiałów i technicznego wykonania. Podkreślić należy, że Rzepiszewski był pierwszym projektantem w Charkowie, który prowadził budowę „domów kompanijnych” z własnymi mieszkaniami, będącymi prototypem domów spółdzielczych. To między innymi dzięki tym realizacjom miasto nabrało niepowtarzalnego i unikalnego charakteru.

24. Szpital Czerwonego Krzyża przy ul. Feuerbacha 13/5; fot. Michał Pszczółkowski

24. Red Cross Hospital at Feuerbacha St. 13/5; photo by Michał Pszczółkowski

25. Dom mieszkalny przy ul. Makarenki 8 w Moskwie; fot. Michał Pszczółkowski

25. House at Makarenka St. 8 in Moscow; photo by Michał Pszczółkowski

²¹ *Katalog XIX vystavki Tovaryshhestva har'kovskih hudozhnikov*, Har'kov 1916.

²² J. Poljakova, op. cit., s. 13.

Bibliografia

Arhitektory-stroiteli Sankt-Peterburga serediny XIX-nachala XX veka, red. B. Kirikov, Sankt-Petersburg 1996

Jasievich V., *Arhitektura Ukrainy na rubezhe XIX-XX vekov*, Kiev 1988

Katalog XIX vystavki Tovaryshhestva har'kovskih hudozhnikov, Har'kov 1916

Kirillov V., *Arhitektura severnogo moderna*, Moskva 2011

Klykova J., *Arhitekturnye ansambli Har'kova, sformirovannye pri uchastii A. I. Rzhepishевского*, „Slobozhans'ke Kul'turne Nadbannja” 2009, s. 95-102

Korovkina G., *Tvorchist' arhitektoriv pol'skogo pohodzhennja v epohu modernu v Harkovi*, w: *Ukrajins'ko-pol'ski arhitekturni viziji. Pogljad kriz' chasi ta epochi*, red. V. Babajev i in., Harkiv 2016, s. 22-28

Lejbfrejd A., Poljakova J., *Har'kov ot kreposti do stolicy*, Har'kov 2004

Lisovskij V., *Severnyj modern. Nacjonal'no-romanticheskoe napravlenie v arhitekture stran Baltijskogo morja na rubezhe XIX i XX vekov*, Sankt-Peterburg 2016

Lisovskij V., Gasho R., Nikolaj Vasil'ev. *Ot moderna k modernizmu*, Sankt-Peterburg 2011

Lisovskij V., Isachenko V., Nikolaj Vasil'ev, *Aleksej Bubyr'*, Sankt-Peterburg 1999

Poljakova J., *Arhitektory Har'kova pol'skogo proishozhdenija*, w: *Pol'ska diaspora u Harkovi. Istorija ta suchasnist'*, red. eadem, Harkiv 2004, s. 111-124

Sarab'janov D., *Stil' modern. Istoki, Istorija, Problemy*, Moskva 1989

Sokoljuk L., *Arhitekturnij dekor dobi modernu v Harkovi*, „Ukrajins'ke Mistectvoznavstvo” 2014, s. 149- 158

Timofeenko V., *Zastrojka Har'kova vo vtoroj polovine XIX – nachale XX veka*, „Materialy k Svodu Pamjatnikov Istorii i Kul'tury Narodov SSSR” 1984, s. 6-53

Źródła internetowe:

Oparin D., *Dom kooperativa Osnova*, http://bg.ru/city/dom_kooperativa_osnova-18611/, dostęp: 18.05.2018

Perminov O., *Arhitektor Rzhepisheskij*, <https://old-akkerman.livejournal.com/10731.html>, dostęp: 18.05.2018

Aleksander Rzepiszewski. Pioneer of early modernism in Kharkiv (CA. 1909-1915)

Abstract

The subject of this paper is an excellent architect of Polish origin, Aleksander Rzepiszewski, associated mostly with Kharkiv. In the first half of the 20th century, he designed 27 buildings of different use, 25 of which have survived to this day; whereby 17 have been given a status of architectural monuments. The architectural innovations of Rzepiszewski in the city contributed to its originality and elegance. The architect modernized the image of Kharkiv, skillfully applying the ideas of early modernism, which promoted comfortable living and working conditions. He was the first to introduce a new method of arranging flat interiors through the possibility of using sliding walls. Rzepiszewski was also the first architect in Kharkiv who started to design the so-called “cooperative houses” with their own flats. The characteristic profile of the roofs, which cover the tenement houses designed by him, provide the historical center of Kharkiv with an original look, complementing the dominants of orthodox towers.

Key words Aleksander Rzepiszewski
| Kharkiv | early modernism
| cooperative houses

This paper is devoted to the work of the great Polish architect Aleksander Rzepiszewski (Fig. 1), who is primarily associated with Kharkiv. In the first half of the 20th century there were 27 objects of various uses built in the city according to his designs, 25 of which have survived up till now; whereby 17 have the status of architectural monuments. Despite its importance for Polish cultural heritage abroad, Rzepiszewski's work has not yet been reflected in the Polish literature on the subject. So far, this figure has been dealt with only by Ukrainian and Russian researchers¹.

Aleksander Rzepiszewski was born on January 24, 1879 in the city of Izmail, in the Bessarab province (now the Odessa district) as the son of Jan (Ivan) and Maria Rzepiszewski. His father served as a police officer. At that time, there were many Polish names in the Bessarab

¹ V. Timofeenko, *Zastrojka Har'kova vo vtoroj polovine XIX – nachale XX veka*, „Materialy k Svodu Pamjatnikov Istorii i Kul'tury Narodov SSSR” 1984, s. 6-53; V. Jasievich, *Arhitektura Ukrainy na rubezhe XIX-XX vekov*, Kiev 1988, passim; V. Lisovskij, V. Isachenko, *Nikolaj Vasil'ev, Aleksej Bubyř*, Sankt-Peterburg 1999; A. Lejbfrejd, J. Poljakova, *Har'kov ot kreposti do stolicy*, Har'kov 2004; J. Poljakova, *Arhitektory Har'kova pol'skogo proishozhdenija*, w: *Pol'ska diaspora u Harkovi. Istorija ta suchasnist'*, red. eadem, Harkiv 2004, s. 111-124; J. Klykova, *Arhitekturnye ansambli Har'kova, sformirovannye pri uchastii A. I. Rzhapishevskogo*, „Slobozhans'ke Kul'turne Nadbannja” 2009, s. 95-102; L. Sokoljuk, *Arhitekturnyj dekor doby modernu v Harkovi*, „Ukraińske Mistectvoznavstvo” 2014, s. 149-158; H. Korovkina, *Tvorčist' arhitektoriv pol'skogo pohodzhennja v epohu modernu v Harkovi*, w: *Ukrajins'ko-pol'ski arhitekturni viziji. Pogljad kriz' chasy ta epochy*, red. V. Babajev i in., Harkiv 2016, s. 22-28.

Governorate, located on the edge of the Russian Empire, as this area became one of the centers of the emigration of the Poles who suffered from repression of the Tsar at that time. This was the case of Rzepiszewski's ancestors who fought in the November Uprising or at least actively supported it².

In 1882, the architect's family moved to Akerman (now Bilhorod-Dnistrovskiy). All 10 children received thorough education. Two of Aleksander's older brothers, Wiktor (born in 1871) and Michał (born in 1877) were educated at the University of Novorossiya in Odessa, respectively in the field of natural sciences and mathematics. Aleksander initially studied in the six-grade secondary school in Akerman. However, he received the final certificate of education at the secondary school in Odessa. At that time painting was his core interest. Eventually, following the footsteps of his older brother, in 1898 he started a mathematics course at the Faculty of Physics and Mathematics of the University of Novorossiysk.

In 1899, Rzepiszewski left for St. Petersburg, where he commenced studies at the Institute of Civil Engineers. In 1903, as one of the most talented students, he received a diploma and a gold medal. Graduates awarded with such medals had the opportunity to improve their skills at the Paris School of Fine Arts. Thus, in the years 1904-1906 Rzepiszewski mastered his talent in the capital of France. For the next two years, he traveled around Europe, making numerous sketches of the monuments in Nuremberg, Venice, Paris, Brussels and other cities. Eventually, he settled in St. Petersburg, where he got married and had two daughters – Natalia and Halina (Fig. 2)³.

At that time, Rzepiszewski was making designs of various character. He also took part

in numerous architectural competitions. In one of the letters to his brother, he mentioned "he was working 18 hours a day"⁴. The intense effort began to bring results: he received top positions and prizes in eight out of the twelve competitions in which he participated. Seven of them were performed by him together with his colleague from the Institute of Civil Engineers, Nikolai Vasilyev⁵. During this period, Rzepiszewski was interested in the trend of national neo-romanticism, paying particular interest to the raw Romanizing forms used in Scandinavia, Finland and the Baltic States. Such a convention resulted, among others, in an uncompleted competition design of the North Insurance Association's market halls in Moscow (Fig. 3).⁶

A particularly prolific time for Rzepiszewski was 1909, when four of his designs were created, amongst them one for Kharkiv: the Merchant Bank and Astoria Hotel. The fact that his design was to be implemented and the need of authorial supervision made Rzepiszewski move to Kharkiv in 1910⁷. In terms of population, Kharkov was the third city in the Ukrainian territories (after Kiev and Odessa) and the eighth in the entire Russian Empire. The architectural development of the city, particularly intense at the turn of the 20th century, fitted in a historically shaped, radial layout of the streets with a central area – the so-called University Hill – with the magistrate, the Pokrovski Council and the university. At the end of the 19th century, due to the railway construction (1869) and the location

⁴ O. Perminov, op. cit.

⁵ By himself and in cooperation with others, Nikolai Nikolaevich Vasilyev designed a number of Art Nouveau and Early Modernist buildings, especially in St. Petersburg (including a mosque and numerous residential structures), as well as the German theater in Tallinn and the Geographic Institute in Belgrade. In 1918 he emigrated to the USA; he was a city architect in New York in later years; V. Lisovskij, R. Gasho, *Nikolaj Vasil'ev. Ot moderna k modernizmu*, Sankt-Peterburg 2011, passim.

⁶ O. Lejbfrejd, *Grazhdanskij inzhener A. I. Rzhapishevskij* (photo album, unpublished), Harkiv 1987; Library of the Architect's House in Kharkiv.

⁷ J. Poljakova, op. cit., p. 138.

² O. Perminov, *Arhitekt Rzhapishevskij*, <https://old-akerman.livejournal.com/10731.html>, accessed: 18.05.2018.

³ D. Sarab'janov, *Stil' modern. Istoki, Istorija, Problemy*, Moskva 1989, za: H. Korovkina, op. cit., p. 23.

of a large number of industrial plants, banks and schools, the number of inhabitants began to grow rapidly: in 1901 it was 160,000, and in 1910 it exceeded 230,000. At the same time, the city's area increased, reaching 19,000 hectares in 1914⁸.

The Merchant Bank and the Astoria Hotel was the architect's largest and most representative design, fulfilled in cooperation with Vasilyev, and the first skyscraper in Kharkiv. The construction took place the years 1910-1913 and was the result of a national architectural competition organized at the request of the Kharkiv merchants by the Imperial Society of Architects in St. Petersburg. Even though the architects ranked second in the competition, it was their idea which was chosen by the clients for implementation⁹.

The six-storey building was located at the present Soborna Square, in the central part of the city (Fig. 4). The design was very innovative: for the first time in Kharkiv, a supporting structure in the form of a monolithic reinforced concrete was used, which made it possible for the layout to be flexible. The building was conceived as a functional complex with the shops and post office on the ground floor, the bank and museum offices on the first and second floors, and the Astoria hotel rooms above. The individual storeys were connected by a stylish, three-flight staircase¹⁰.

The architecture of the building indicates that the architects were looking for innovative solutions and opportunities related to the new type of buildings not implemented in the city previously. The picturesque, yet monumental silhouette is highlighted with a corner tower covered with a domed roof. Freely, though symmetrically composed elevations, an unusual rhythm of semicircular bays of different heights, limited by sloping lines of a huge pediment, a distinctive mansard roof profile; and stone

rustication, covering a significant surface of the facade in an irregular layout, allow this implementation to be incorporated into the northern neo-romanticism architecture¹¹. The artistic expressiveness of the building is emphasized by the masterful masks above the door, powerful atlases and other figures, arranged in different areas of the elevations (Fig. 5). These elements, especially sculptural ones which referred to archaization and art deco, made by the sculpture studio „Kozlov and Dietrich”, are associated with the work of the Finnish architect Eliel Saarinen. The architecture of the building combined the modernity of the structure with the archaism of sculptural details, the functionality of architectural elements with the sophistication of their form, and finally the tectonic structure of the facade with the decorativeness of the sculptural detail. The building is still one of the most characteristic landmarks of Kharkiv.

Another architectural design from this period had a similar style – a stark, monumental Iwaki Bakakin textile workshop building in Kharkiv from 1910 located at today's Rizdviana St. 19 (Fig. 6), similarly to the Merchant Bank, was a product of Rzepiszewski's cooperation with Vasilyev. Due to its less representative function, the design was more discrete. However, a similar repertoire of forms was used – facades partially faced with stone rustic, mansard roof and a sculpture-like detail stylized in the archaic and art deco spirit. The avant-corps placed in the extreme axis, with a passage and a bay covering two floors, was to enrich the entire construction. The building is currently the seat of the Kharkiv Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture.

The most prolific period for Rzepiszewski were the years 1911-1915, when he designed

⁸ J. Klykova, op. cit., p. 95.

⁹ The competition projects were published in a prestigious architectural journal “Zodchij”; “Zodchij” 1909, no. 38, pp. 43-44.

¹⁰ J. Poljakova, op. cit., p. 140.

¹¹ More on the subject of national neo-romanticism, also known as “northern modernism”, in relation to the lands of the Russian Empire, cf.: V. Kirillov, *Arhitektura severnogo moderna*, Moskva 2011; V. Lisovskij, *Severnyj modern. Nacjonal'no-romanticheskoe napravlenie v arhitekture stran Baltijskogo morja na rubezhe XIX i XX vekov*, Sankt-Peterburg 2016.

a several residential houses, mostly tenement ones. The high point took place in 1914, when the architect fulfilled nine designs – the most of all contemporary Kharkiv designers. At that time Rzepiszewski changed his style, giving up neo-romantic inspirations for early modernism in a very characteristic way. He complemented asymmetric building structures with picturesque compositions of elevation with a discrete detail combining the features of classicism and Art Nouveau. The characteristic elements used by the architect included polygonal bay windows, loggias, simplified lesenes with stylized capitals, and various window patterns. Rzepiszewski attached great importance to the plaster decoration. There were the motifs of Art Nouveau (botanical ones), but most often antique: garlands, cornucopias, fasces, Rods of Asclepius, centaurs, centaurs, vases, medallions, antique scenes, figures and masks (Fig. 7). He placed these elements on the façades in a free manner, which was deprived of academic stiffness. Similar elements were used in interior decoration.

The owners of flats in tenement houses designed by Rzepiszewski included doctors, artists, representatives of free professions and traders. They were waiting for apartments in the buildings created according to new tendencies, marked with high quality, equipped with elevators imported from abroad, ventilation systems, etc. The tenement at the current street Rymarska 19 (1912, Fig. 8) is one of the most impressive tenement houses of that type. It was also one of the first houses in Kharkiv built in line with cooperative principles: it was the so-called company house, built at the expense of future owners of apartments, in accordance with their requirements and aesthetic preferences¹².

The building was founded on the layout of the letter C, with two symmetrical corps and a front yard, following the architectural type popular in Saint Petersburg at that time¹³. Such

a disposition facilitated ventilation and made it possible to provide the flats with an appropriate amount of light, contrary to four-sided tenements with yard-wells. The façades of both parts of the structure were solved in a similar, yet not identical, way. Both of them have an asymmetrical composition, emphasized by polygonal bay windows, shifted towards the courtyard, as well as tent roofs with pinnacles that highlight the inner corners of both blocks. The house was inhabited mainly by doctors, which were reflected in the decoration of the façade, i.e. figures from Greek mythology associated with medicine. On the second floor, there was Rzepiszewski's studio, and on the third, in the mansard - a flat with an artistic studio. The architect's workshop employed architects of both Ukrainian and Polish backgrounds (Tenne, Janowicki, Trocenko). Decorative elements placed in the elevations were most often made by the sculptor Peszyński¹⁴.

Other tenement houses designed at that time are characterized with similar features of form but there is no repeatability - the architect obtained an original effect each time. Here it is important to mention „cooperative” tenement houses at Rymarska St. 6 (1911, Fig. 9), Chigirin St. 8 (1914, Fig. 10), Chaykovska St. 8 (1914, Fig. 11) and Chaykovska St. 17 (1914, Fig. 12) and one of the largest designs - a tenement house at Pushkinskiy Vyizd St. 6 (1914-1915, Fig. 13). All of these facilities were created within the Pushkin Housing Association. The organization was founded by the architect in 1914 to improve the implementation of the idea of cooperative

is The Salamander House located at today's Sumska Street 17 - a tenement house of the insurance company "Salamandra" from 1914-1915, made in a classicist style by the St. Petersburg architect Nikolai Wieriwkin, an outstanding representative of the neoclassical trend. It is worth adding that this architect was, among others the author of a profitable tenement house of the "Salamandra" society in St. Petersburg, designed together with a Polish architect, Marian Peretiatkowicz; *Arhitektury-stroiteli Sankt-Peterburga serediny XIX-nachala XX veka*, ed. B. Kirikov, Sankt-Peterburg 1996, passim.

¹² J. Poljakova, op. cit., p. 138.

¹³ One of the most popular assumptions of this type in Kharkiv

¹⁴ J. Poljakova, op. cit., p. 140.

houses¹⁵. There are occasionally some classicistic features which appeared in the foreground, like in a Moldavian merchant's house at Darwin St. 15 (1912, Fig. 14) - with a symmetrical façade, flanked with two polygonal bay windows, and an axis highlighted by a triangular pediment. The same design is evident in the tenement houses at Sadova St. 6a (1913, Fig. 15), Yaroslav Mudry St. 33 (1913, Fig. 16), and Pushkinska St. 3 (1913-1914, Fig. 17). The latter is similar in terms of the composition of elevation to the tenement house at Rymarska St. 19. A remarkable realization is the tenement house at Pushkinskiy Vyizd St. 3 (1913, Fig. 18), with a central, narrow, triangularly closed avant-corps and side bay windows. Another example is rather modest, one-story reconstruction of a residential house at Moskalivska St. 20, completed in 1913 at the request of a merchant Lavrov. The facades were lined with the fluting pilaster strips. The middle section is highlighted with a semicircular pediment with a motif of a mask encircled with a garland (the same motif is found above the passage, located in the side of the building). The other building is dominated by early modern features. This is the case in the administrative storage building at the corner of Kotsarska and Yaroslavska street (1912, Fig. 19), which is distinguished by a wide range of glazing and limited sculptural decoration.

The most important implementation of the early modernist trend was undoubtedly the Mindovski Workshop at Rizdviana St. 6 (1912-1914, Fig. 20). The building was very bold in terms of construction, which was based on reinforced concrete. The facades of this three-storey edifice are almost entirely glazed, which was possible due to the use of a reinforced concrete structure. The architect's devotion to traditional forms was expressed in the shape of the corner tower, covered with a domed roof, as well as a vertical articulation of the elevation with raw lesenes with stepped profiles.

The smaller, one- and two-storey residential buildings were designed somewhat differently. These include two objects from the late period: a residential house at Darwin St. 29 (1913, Fig. 21), designed for the well-known director and actor, Nikolai Sinelnikov, creator of one of the best Russian theaters. This building is sometimes referred to as a reference to the European residential architecture of the Gothic period¹⁶. It does not have literal Gothic features, still some analogies with the Middle Ages might be made due to the wooden elements, which, very interestingly, slightly resemble a timber-framed construction. Narrowly shaped wooden elements create a successful contrast with smooth facades. The income house at Marshal Bazhanov St. 14 (1913-1914, Fig. 22), which belonged to the German-French company Helfferich-Sade, one of the largest producers of agricultural machinery at that time, was designed in a similar, though even more outstanding fashion.

In the last stage of the Kharkiv period, the architect used the neoclassical stylistics widespread in the second decade of the 20th century. This is proven by such designs as a residential building at Mironosycka St. 21 (1915), with the entrance portico supported by Ionic columns, the Moldavian merchant's house at Darwin St. 4 (1915, Fig. 23), and, above all, the magnificent building of the Red Cross Hospital at 13/5 Feuerbach, with facades articulated with Ionic pilasters in a great order and a corner highlighted with a rotunda with semi-column articulation (Fig. 24). The area of the ground floor is emphasized by rustication, while the façades bear the motifs of garlands and panels with antique sculptural decoration.

Rzepiszewski's works from the Kharkiv period are very individual and difficult to confuse with projects of the other contemporary architects of this city. Particularly characteristic were the windows with carved wooden elements which frequently appeared in frames.

¹⁵ Ibidem, p. 142

¹⁶ Ibidem, p. 140.

The aesthetics and the characteristic form of Art Nouveau were visible in the rails of the balconies, as well as pointed, original roofs, associated with gothic architecture. An interesting element of Rzepiszewski's design were not only elevations, but also the interior layouts: representative staircases, oak parquets, high quality ceramic tiles from Baron E. Bergenheim's factory or elevators from the German company Unruh & Liebig. Most of these objects have been preserved to this day, and their original form is clear, despite frequent, disfiguring transformations - plastic window frames, bunches of air conditioners and glazed balconies and loggias, common in Eastern European countries. The exception is the Mindovski workshop, which is now in a state of far-reaching devastation.

The outbreak of the First World War did not bring about any significant changes in the architect's career. Kharkiv, located at the back of the global conflict, gave the impression of a relative oasis of peace, even taking into account thousands of refugees, prisoners of war, overcrowded military hospitals and the news from the frontline. The main changes were brought by 1917 and the February Revolution in Russia. In the spring of 1917, Kharkiv became a part of the Ukrainian People's Republic, and a year later he joined the so-called Hetmanate (the state of the Ukrainian hetman Pavlo Skoropatski). It was when various groups of Russian society, such as activists of the Russian social circles, representatives of the scientific and creative elite and the officers, arrived in the great Ukrainian cities. In this way, they were trying to save themselves from the persecution and repression of the Bolshevik regime.

At the end of 1918, power in Ukraine was assumed by the Directorate. The country entered the orbit of the Bolshevik regime, which resulted in direct military intervention and Soviet terror. In January 1919, Kharkiv became the capital of a puppet Ukrainian folk state. The Bolsheviks organized concentration camps in the city, where

over 3,000 people were executed.

Aleksander Rzepiszewski with his property - two apartments, a design studio and equipment, origin, education, and appearance fit perfectly into the image of the class enemy, eligible for liquidation. In this situation, the architect decided to save his family and emigrate through the Crimea to the West. This was the only way he could get to Europe or America. In 1920, Rzepiszewski's former partner Vasilyev decided to follow his steps, emigrating first to Belgrade and then, in 1923, to New York. Having arrived in the Crimea, Rzepiszewski intended to do all the necessary travel formalities and prepare for the trip. Unexpectedly, he met a woman from Moscow. The acquaintance turned out to be fateful: the architect made a sudden decision to leave his family and set off for the capital of the Bolshevik state with his new love¹⁷.

In Moscow, Rzepiszewski was employed as the chief architect of „Mosdrew”. In subsequent years he designed several buildings of various functions, including a sanatorium in Kratovo near Moscow and the „Dolossy” guest house in the mountains near Yalta¹⁸. In the years 1926-1928 he designed three buildings in the center of Moscow, at Sadovoye Koltso. At that time, the cooperative houses of the representatives of the new elites were created according to individual designs. They were characterized with a small living area and originality of the apartments layout. In addition, the 1920s marked the birth of a new architectural philosophy - constructivism. Rzepiszewski's designs from this period already had the hallmarks of this new trend. One of such buildings, implemented at Furman Street 15, was included in the so-called Moscow Red Book - a document drawn up in 2009, covering over 200 endangered, valuable modernist objects. The structure and elevations of the building were already made in accordance with the recommendations of constructivism,

¹⁷ O. Perminov, op. cit.

¹⁸ O. Lejbfrejd, op. cit.

while the interior still had some decorative elements. In 1927, according to Rzepiszewski's design, another constructivist building was built at Makarenka St. 8 (Fig. 25); it had apartments of various sizes - from two to six rooms. An interesting fact is that it did not have a number 13 in it. There was one with number 12a instead¹⁹.

In the mid-1930s - the years of the great wave of Stalinist terror - the inhabitants of the large, bright, cooperative apartments were repressed and executed; and private flats were transformed into municipal flats for new hosts. The architects of these buildings could not count for anything better. In 1930, as a class enemy for both his class and Polish descent, Rzepiszewski spent six months in one of the NKVD prisons. Shortly after he was released; he died of a stroke. Rzepiszewski was buried in Moscow, but the exact location of the grave remains unknown to this day²⁰.

In Rzepiszewski's rich output, one can see an interesting evolution, which is a reflection of the phenomena in the architecture of the first half of the 20th century. The cosmopolitan character of his inspiration proves the architect's good orientation in European tendencies and a great sense of their specificity. It was also caused by his thorough professional background. Thanks to his technical education in St. Petersburg, he had the knowledge of new constructions and materials, whereas an education in Paris consolidated his aesthetic sense and an orientation in contemporary Western trends. It is worth noting that the designer did not assume a completely popular - at that time - national Byzantine-Russian style, so widespread among the Moscow architects.

Undoubtedly, the best works of Rzepiszewski were created in the Kharkiv period. The last building was designed in 1915, when the architect was 36 years old. At that time,

Rzepiszewski was also active in several social activities: he took part in the exhibitions of the Kharkiv Architects' Society (his designs were presented at the exhibition in 1916, e.g. a staircase design for the Polish House and numerous sketches of monuments, performed while travelling in Europe). He was also a member of the Kharkiv Literary and Artistic Club. In 1918, during the Hetmanate period, he was a delegate from Kharkiv at the All-Ukrainian Artists' Congress. He acted as an urban architect, too. Rzepiszewski's great reputation as a designer at that time is confirmed by the fact that he was entrusted with designs by Kharkiv entrepreneurs and people of culture.

Aleksander Rzepiszewski is associated with innovations in architecture, which provided the city of Kharkiv with originality and elegance. The architect modernized the space of the city, skillfully applying the ideas of early modernism, such as creating the most comfortable living and working conditions. He was the first to introduce a new method of internal housing devices through the possibility of using sliding walls. The characteristic profile of the roofs, which cover the tenement houses, gave the historical center of Kharkiv a unique view and complemented the dominants of orthodox towers. „Rzepiszewski's windows”, „Rzepiszewski's roofs”, „Rzepiszewski's spires and skyscrapers” are terms used in the local architectural environment to this day; they indicate the ability to incorporate innovative - in terms of designs and materials - buildings and interiors into the cityscape. It should be emphasized that Rzepiszewski was the first designer in Kharkov who initiated the construction of so called „company houses” with their own flats, which were a prototype of cooperative houses. It is thanks to these buildings that the city acquired a unique and exceptional character.

¹⁹ D. Oparin, *Dom kooperativa Osnova*, http://bg.ru/city/dom_kooperativa_osnova-18611/, accessed: 18.05.2018.

²⁰ O. Perminov, op. cit.

Bibliography

- Arhitektury-stroiteli Sankt-Peterburga serediny XIX-nachala XX veka*, ed. B. Kirikov, Sankt-Peterburg 1996
- Jasievich V., *Arhitektura Ukrainy na rubezhe XIX-XX vekov*, Kiev 1988
- Katalog XIX vystavki Tovaryshstva har'kovskih hudozhnikov*, Har'kov 1916
- Kirillov V., *Arhitektura severnogo moderna*, Moskva 2011
- Klykova J., *Arhitekturnye ansambl'i Har'kova, sformirovannye pri uchastii A. I. Rzhepishевского, „Slobozhans'ke Kul'turne Nadbannja”* 2009, pp. 95-102
- Korovkina G., *Tvorchist' arhitektoriv pol'skogo pohodzhennja v epohu modernu v Harkovi*, in: *Ukrajins'ko-pol's'ki arhitekturni viziji. Pogljad kriz' chasi ta epochi*, ed. V. Babajev et al., Harkiv 2016, pp. 22-28
- Lejbfrejd A., Poljakova J., *Har'kov ot kreposti do stolicy*, Har'kov 2004
- Lisovskij V., *Severnyj modern. Nacjonal'no-romanticheskoe napravlenie v arhitekture stran Baltijskogo morja na rubezhe XIX i XX vekov*, Sankt-Peterburg 2016
- Lisovskij V., Gasho R., *Nikolaj Vasil'ev. Ot moderna k modernizmu*, Sankt-Peterburg 2011
- Lisovskij V., Isachenko V., *Nikolaj Vasil'ev, Aleksej Bubyř*, Sankt-Peterburg 1999
- Poljakova J., *Arhitektory Har'kova pol'skogo proishozhdenija*, in: *Pol's'ka diaspora u Harkovi. Istorija ta suchasnist'*, ed. eadem, Harkiv 2004, pp. 111-124
- Sarab'janov D., *Stil' modern. Istoki, Istorija, Problemy*, Moskva 1989
- Sokoljuk L., *Arhitekturnij dekor dobi modernu v Harkovi*, „Ukrajins'ke Mistectvoznavstvo” 2014, pp. 149-158
- Timofeenko V., *Zastrojka Har'kova vo vtoroj polovine XIX – nachale XX veka*, „Materialy k Svodu Pamjatnikov Istorii i Kul'tury Narodov SSSR” 1984, pp. 6-53

Internet sources

- Oparin D., *Dom kooperativa Osnova*, http://bg.ru/city/dom_kooperativa_osnova-18611/, accessed: 18.05.2018
- Perminov O., *Arhitektor Rzhepisheskij*, <https://old-akkerman.livejournal.com/10731.html>, accessed: 18.05.2018